

Szabó Veronika

Zum Geburtstag – József Attila Születésnapomra című versének két német fordításáról

Kedves Tibor!

Sokat gondolkodtam, miről írjak neked a köszöntő kötetbe, hiszen annyi szép emlék fűz hozzád: nálad tanultam jelentéstant és morfológiát, nálad feleltem az első grammatika szigorlaton stilisztikából (hogy örültél, amikor szóba került a kognitív metafora is!), megtiszteltetésnek éreztem, hogy én adhattam át neked a Szépe-émlékérmet, és sosem felejttem el, milyen atyai gondoskodással intézkedtetél a doktori védésemén, hogy minden rendben menjen.

A töprengés során aztán a *köszöntés* szóról eszembe jutott valami: 2010 tavaszán, a PhD-képzés utolsó félévében böngésztem a faliújságon a kurzuskínálatot, és örömmel láttam, hogy lesz kurzusod *A versszöveg a (magyar–német–olasz) fordítás tükrében* címmel. Mivel a kontrasztív grammatika és a kontrasztív szemantika kurzusaidra is jártam, sem a kredit, sem a kód nem kellett ahhoz, hogy végezni tudjak, és ugyanígy voltak vele barátaim, csoporttársaim, Flögl Szilvi és Károly Marci is. Mégis megbeszéltük, hogy elmegyünk hozzád megkérdezni, hogy ugye azért ettől függetlenül megtartod nekünk a kurzust. Természetesen igent mondtál, és megtartottad „szerelemből”, és természetesen bejártunk és teljesítettünk „szerelemből”. Ennek a kurzusnak a végén József Attila *Születésnapomra* című versének német fordításáról írtam elemzést. Újra átolvasva a szöveget rájöttem, hogy nem is lehetnék stílszerűbb: kiegészítettem szakirodalmakkal, megkerestem a Günther Deicke-féle fordítás mellé Daniel Muth (Báthori Csaba) fordítását is, hogy az összevetés által teljesebb képet tudjak adni, felhasználva mindazt, amit tőled tanultam. Bevontam Flögl Szilvit is néhány kérdéses sor fordításán elmélkedve. Remélem, szívesen olvasod ezt a régi-új elemzést.

A születésnapomra József Attila egyik leghíresebb és legnépszerűbb verse. Önfelköszöntő költemény, ajándék önmagának a harminckettedik születésnapra. Erre a különleges alkalomra a költő egy rendkívüli versformát választ, amelyet Fenyő D. (2011) a magyar költészet egyik legkülönlegesebb és legegységesebb formájaként jellemez. Mivel ez a forma egyre népszerűbb a kortárs magyar költők körében, a „születésnap-strófa” akár hungarikumnak is tekinthető volna. A német fordításoknak ezért nemcsak a vers formai zsenialitását kell figyelembe venniük, hanem azt is, hogy miként épül be a lírai hagyományba.

Jelen elemzésben a vers két német fordítását hasonlítom össze, különös tekintettel a ritmusra és a nyelvi képekre. Az egyik fordítást Günther Deicke, az NDK híres költője és publicistája készítette. Deicke fordítása (utánköltése) 1960-ban jelent meg egy olyan kötetben, amely József Attilát proletár költőként ábrázolta. Deicke interlináris fordítások alapján dolgozott. A másik fordító Báthori Csaba magyar költő, aki József Attila műveinek nagy részét Daniel Muth álnéven fordította németre azzal a céllal, hogy lírájának korszerűségét megismertesse a német közönséggel. A jelen elemzés kimutatja, hogy a ritmus, illetve a dallam virtuozitása és a játékos rímek mindkét fordításban tükröződnek, de a jelentések konnotációit Báthori fordítja pontosabban. Egyedül a negyedik szakaszban tér el az eredeti hangulatától, ahol a szegénység kifejező képeivel a vers mélységére is rá tud mutatni.

Alles Gute (zum Geburtstag)!

Veronika

1. Bevezetés

József Attilának talán az egyik legismertebb és méltán népszerű verse a *Születésnapomra*. Nemcsak szókimondó, ironikusan–önironikusan keserű, a József Attila-kultuszt erősítő tartalma miatt olyan kedvelt (Fenyő D. 2005), hanem formája, a nyelvvel való játék miatt is. A harminckettedik születésnap ugyanis alkalmat ad arra, hogy az önmagát felköszöntő költő a magyar irodalomban először kövesse a 19. századi francia Jean Richepin versének mintáját, így megszületik „a magyar líra egyik legkülönlegesebb, legdallamosabb, legegényibb versformája” (Fenyő D. 2011).

Kiemelendő a vers utóélete, hatástörténete, a magyar kultúra kontextusába való beágyazottsága is: ez az egyszerű formai bravúr követendő mintává, szinte „hungarikummá” vált. Kortárs magyar költők sora írja át (és szét) az eredeti költeményt, sőt, a közköltészet kedves formája lett, folklorizálódott (Fenyő D. online). „József Attila mintegy megajándékozta a magyar lírát egy új formával” (Fenyő D. 2011).

A forma mellett nem feledkezhetünk meg a vers tartalmi elemeiről sem, hiszen ahogyan Szűcs (2005) megjegyzi: a versben a forma és tartalom egysége tökéletesen összeforr. A *Születésnapomra* ebben is egyedi: a vers részben szándékosan, részben tudattalanul a magyar líra számos alkotóját megidézi (Petőfivel például a kicsapott diák motívuma, Kosztolányival a létösszegző gesztus rokonítja, lásd Tverdota 1998).

Aki a vers fordítására vállalkozik, annak tehát nemcsak a rendkívül egyedi formával és a játékos, az ábrázolt élethelyzettel ellentétes hangvétellel kell megbirkóznia, hanem úgy kell tolmácsolnia a művet az idegen nyelven, hogy a magyar kultúrába való beágyazottságát is érzékeltetni tudja. A tanulmányban a vers két német fordítását mutatom be és vetem egybe: a Günther Deicke-féle fordítást és Daniel Muth (Báthori Csaba) fordítását.

2. A fordítók

Az elemzett műfordítások között nagy mind az időbeli, mind a térbeli távolság, emellett a fordítók anyanyelve és a fordítás körülményei sem azonosak. Günther Deicke a Német Demokratikus Köztársaság egyik ismert költője, publicistája, elismert műfordítója volt. Sóvágó (1981) szerint Deicke részben Stephan Hermlin által került közel József Attilához, aki az elsők között fordította verseit németre (a francia átültetések alapján), hogy a „szocialista költészetbe integrálhassa”. Hermlin „felszólította a Német Demokratikus Köztársaság minden ismert lírikusát, hogy vegyen részt vele együtt a József Attila költeményeiből összeállítandó kisebb válogatás tolmácsolásában” (Sóvágó 1981: 105). A kötet 1960-ban jelent meg. A művet a német nyelvű szövegeket kiadó, a magyar költészet külföldi bemutatását célzó Corvina gondozta. Tekintve, hogy az NDK-ban a műfordításnak és a műfordítóknak relatíve nagy volt a presztízse (a műfordítások olvasása egyfajta pótlékként szolgált, mely közel hozta az elérhetetlen kultúrákat is), és a Corvinában többszörös lektorálási folyamaton ment át egy-egy szöveg, amíg kiadásra nem került (Nyári 2016), igényes munkára számíthatott az olvasó.

Deicke azok közé tartozott, akik nem tudtak magyarul: a fordítások interlineáris nyersfordítások alapján készültek (Nyári 2016). László (2006) szerint egy vers fordítása ily módon három nyelv – az eredeti, a befogadó és az „egyetemes líranyelv” – közötti dialogikus folyamatként írható le (László 2006). A műfordítást gyakran nem is az *Übersetzung* (fordítás), hanem a *Nachdichtung* (utánköltés) szóval jelölték, az idegen kultúra megértése mellett célként megjelölve a célkultúrába való integrálást is. Az eredetihez való hűség tehát nem szó szerinti megegyezést jelentett, hanem – ahogy Krause (2010) Kosztolányit idézi – mindig ferdítést is. Bár az „utánköltések” között voltak kifejezetten jól sikerült alkotások, a betoldott, tartalomidegen elemek és az ideológiailag vezérelt, József Attilát proletár költőként bemutató versválogatás miatt költőnk a német kultúrában szinte ismeretlen maradt.

45 évvel később, 2005-ben jelent meg az eddigi legteljesebb német (–magyar) nyelvű József Attila-kötet, az Amman Kiadó gondozásában Daniel Muth fordító neve alatt. A kötet célja József Attila modernségének, az életmű mélységének bemutatása, (újra)felfedeztetése. A német fordítás a magyar eredeti mellett szerepel, a vaskos kötetet pedig gazdag képi anyag illusztrálja. A befogadóközönség kedvéért német csengésű név mögé bújó fordító a baranyai születésű Báthori Csaba költő. A nem német anyanyelvű, de németül jól tudó, és a német kultúrában járatos fordítót felesége, Balla Zsófia költő is segítette, hogy először szólalhasson meg József Attila az eredetiből fordítva. A fordító több interjújában részletesen beszélt a fordítás körülményeiről, szépségeiről és nehézségeiről. Bár felhasználta a keletnémet fordítók munkáit, szerinte ezek nem tükrözik hűen József Attila művének alaphangját (sem); elvei közé tartozik például a feltétlen formai és tartalmi hűség (Báthori 2005). Ezt a törekvést a recenzensek is gyakran méltatják (lásd a kötet oldalát a *planet lyrik* honlapon). Mivel Báthori szerint a rímes fordítás a német kultúrában régiesnek tűnhet, ráadásul a rímkényszer miatt óhatatlanul olyan tartalmi elemek kerülhetnek a műbe, amelyek eltávolítanak az eredeti jelentéstől, ezért a rím volt az egyetlen, amelyről bizonyos helyeken a tartalom megőrzése érdekében lemondott. Érdemes lesz tehát megvizsgálni, vajon hogyan birkózott meg a két különböző fordítói kultúrából származó költő–műfordító a *Születésnapomra* kötött formájával, hogyan sikerült a vers zeneiségét és képi világát „áthangszerelni” (Szűcs 2005) a német nyelvre. Az alábbi elemzésben a vers ritmusának, rímeinek vizsgálatával és az egyes kifejezések mögötti konnotatív jelentések felfedésével igyekszem közelebb kerülni az eredeti vers üzenetéhez, hogy értékelni tudjam a fordítások megoldásait.

3. A versforma

Amint a bevezetőben is szerepelt, a vers formája egyedi, és ez a vers egyik legmarkánsabb hatáseleme. Négy soros versszakában az első sorpár 8 szótagos, 5/3-as és 4/4-es osztású, a második kettő rövid, két szótagos, jambikus lejtésű. Változatos, egy kivétellel két szótagos mélységű páros rímeket találunk ezeknek a rövid, csattanóként is értelmezhető soroknak a végén, gyakoriak a tiszta rímek vagy önrímek (*magam–magam*), de találkozunk népetimológiai felbontásokkal (*csecse becse*) is. Az áthajlások miatt a jelentések, az értelmezési lehetőségek játékosan megtöbbszöröződnek, ennek visszaadása különleges kihívást jelent a fordítóknak. Ha a rövid sorok magánhangzóval kezdődnek, a következő mássalhangzóval kezdődik, mint egy igazi ikerszónál (*az ám /hazám; a hont /kivont* vs. *ágas-bogas, irkafírka*), s ugyanez fordítva is igaz (Kornyané 2005). Hasonlóan bravúrosak a hosszabb sorok összecsendülő sorvégei is. Emellett a hangok expresszív hatását is kihasználja a szerző, amikor az örömteli eseményekhez magas, a Horger-ügy elmesélésénél pedig inkább mély magánhangzókat használ. A fordításkritika során tehát feltétlenül ki kell emelni a nyelvi jelek motiváltságából, jelen esetben a nyelv zeneiségéből adódó szempontokat (Szűcs 2005), és megfigyelni, a fordítás mit tud visszahozni a játékos rímekből és a pergő ritmusból.

Günther Deicke fordítása¹ hűen követi az eredeti vers formáját: megőrzi a sorok hosszúságát, és igyekszik visszaadni jambikus lüktetést is, amely a német lírában is gyakori és megszokott versláb. A három szótagnál nem hosszabb szavak közül csak a *Mittelschulprofessor* lóg ki, megakasztva a vers ritmusát. Itt is páros rímű sorokat találunk (kivéve a *Szeged – Fakultät*), és ugyan leginkább csak az utolsó szótagok csengenek össze, a magánhangzók egyezése mellett gyakori az utolsó mássalhangzók azonossága is (*Land – Hand, Harm – arm, Schuft – ruft*, és ide sorolnám a *Freud–Leid* – a németben ritkábban használt – asszonáncát is). A rím és a ritmus kedvéért elmaradnak az E/1. személyű igeragok (ez az egész versen következetesen végigvonul: *überrasch, gedenk, wär, wurd, lehr, mach*), így a szöveg a szóbe-

¹ A fordítások a szöveg után a *Mellékletben* olvashatók.

liséghez közelít. Az áthajlások is pontosan követik az eredetit: egyetlen versszakokon átívelő enjambement van, mégpedig a 6. strófa végén, akárcsak a magyarban.

Daniel Muth fordítása szintén formahű, jambikus lejtésű, a 3. és 4. sorok második magánhangzói pedig – az első versszak kivételével – összezsengenek (pl. *ich–mich, Galand – Land*). A hosszabb sorokban is kihasználja a német nyelv ikerítéseiben rejlő játékosságot, saját maga is gyakran él a részleges reduplikáció eszközével. A rímek itt is leginkább egy szótag mélységűek (kivéve *Lehrender – Elender*) és esetenként belső rímeket is alkalmaz a fordító (lásd pl. a *Geschenk – bedenk – gedenk* hármását a 2. strófában, vagy a *harsch und barsch* ikerítést a 6. versszakban.) Az áthajlás itt is a 6. strófa végén jelenik meg az eredeti verset követve.

Összességében elmondható, hogy mindkét fordító törekedett az eredeti visszaadására mind a ritmust, mind a rímeket illetően; a formai játékosság szempontjából tehát mindkét fordítás bravúrosnak mondható.

4. A tartalom: a két fordítás képi világának részletes összevetése

4.1. A vers címe

A magyarban egyetlen szóból áll a cím: a *születésnap* szó a vers születésének apropóját helyezi a középpontba. A kifejezéshez tartozó fogalmi keret, forgatókönyv tartalmazza az adás gesztusát (erre utal a címben a *-ra* esetrag), amelyben az ágens cselekvése egy kedvezményezettre irányul. Mivel önfelköszöntő költeményről van szó, az ágens és a beneficiens megegyezik, a téma pedig az ajándék, jelen esetben a vers maga. A verscím impliciten hívja elő ezt a forgatókönyvet, a fordítónak pedig lehetősége van utalni erre a keretre a magyarban birtokos szuffixumként realizálódó elem fordításakor. Deicke a *Zu meinem Geburtstag* kifejezést használja, a birtokost névmással kifejezve, Báthori a szokatlanabb *Mir zum Geburtstag* címet adja a fordításnak, amely a datívuszi névmás szerepeltetésével az önfelköszöntést hangsúlyozza. A köszöntő gesztus, a születésnapra való datálás nem egyedi József Attila költészetében, N. Horváth Béla (1991) összesen 11 ilyen versről számol be az életműben. Ez az utolsó az egyetlen, amelyben a *születésnap* szó már a címben is szerepet kap.

4.2. Strófáról strófára

Az eredetihez hasonlóan a vershelyzet bemutatásával indul mindkét német fordítás. Deicke hangsúlyozza a vers „most”-ját is (*nun*), és ezáltal a költői szándékot erősíti, a spontaneitás látszatát kelti. A második sorba pedig betoldja a *ganz und gar* (‘teljességgel’) kifejezést, amely mint ikerforma nagyon jól illik a költemény játékos ritmikájához. Így viszont teljesen lemond a magyarban sokat vitatott jelentésű *csecse becse* sor lefordításáról: a *mit dem – Poem* ugyan rímel, de hiányzik belőle a többletjelentés. Báthori – részben a ritmusnak való megfelelés igényével – szintén betoldja a *nun* időhatározót, utalva a vers alkalmiságára. Deicke fordításától és az eredetitől eltérően azonban nála még nem szólal meg a lírai én, nem bukkan fel az E/1. személyű személyes névmás, ezzel előtérbe kerül az idő akarattalan múlása, előrevelítve a harmadik versszak mondanivalóját. Az *Überraschungsei* (‘meglepetés tojás’) friss és szellemes megoldás a *meglepetés* fordítására, ugyanakkor némileg anakronisztikus. A mai német olvasó nagy valószínűséggel a népszerű édességre is asszociál, ami visszahoz valamit abból a gyermeki attitűdből, amit a szakirodalom a *csecse becse* kapcsán emleget. A *csecse becse* egyik értelmezése szerint ugyanis a *csecse* gyermeknyelvi szó a *becse* jelzője (kulcsin és belbecs együttes említése), a másik értelmezés szerint a *csecsebecse* ikerszót találjuk az első strófa végén (Fenyő D. 2005). Mindenesetre sem Deicke, sem Báthori nem tudta teljesen visszaadni ezt a játékot, bár Báthorinál az *Überraschungsei* mellett a *gedacht – Gedicht* frapárs rímpár is kárpótolja az olvasót.

Ahogy a cím kapcsán is említettem, a születésnap líraian kitüntetett helyzet, a személy számára az ismétlődés ideje, alkalom az ajándékozásra (Bókay 2005). József Attila nyomatékítja is ezt: a *meglepetés* főnév után a *meglep* igével ismételi a 2. versszakban. A *meglep* 'leleplez' jelentését is beleérezhetjük a magyar sorokba; a lírai én leleplezi önmagát, kimondja és összegzi eddigi életét. Az *überraschen* eredeti etimológiája szintén hordozza a 'leleplez' jelentést, ugyanakkor a kifejezés nem ismétlődik meg a második strófában sem Deickénél, sem Báthorinál. Báthori a *Geschenk – beschenk* belső rímmel az ajándékozás gesztusát hangsúlyozza. Mindkét fordításban szerepel a *gedenk* szó, Deickénél igeként, Báthorinál prepozícióként: az 'emlékezem' 'emlékezve' kifejezések előkészítik a múltbeli eseménysor elbeszélését, így illeszkednek a vers narratív szerkesztésmódjába.

Mivel alkalmi költeményről, köszöntő versről van szó, nehéz szétválasztani a biográfiai szerzőt a versben beszélőtől. Ezzel a problematikával függ össze a pszichoanalitikus értelmezés szerint külön figyelmet érdemlő *magam – magam* rímpár. A *magam* személyes névmásban elrejtőzik a *mag* szó, ebből könnyen asszociálhatunk a *magzat* szóra, amely a születéshez kapcsolható, az én teremtésének helye ez. Másrészt ez a *magam* egyszerre a mondat alanya és tárgya: üzenheti, hogy a világ szubjektív szűrőkön ismerhető meg, ahol a megismerő szubjektum és a megismerés tárgya ugyanaz, az alany pedig a nyelven keresztül, annak segítségével konstruálja meg önmagát. (Babits ezt jóval direkter mondja ki: „én vagyok az alany és a tárgy”). A Deicke-féle fordításból ez az önreflexív alakzat hiányzik, helyette a birtoklás válik hangsúlyossá. Az *allein* azonban többértelmű kifejezés, és a szövegkörnyezetbe illő 'csupán, csak' mellett előhívja az 'egyedül, egymaga' jelentést is, ezzel a költő magányosságát is jobban előtérbe helyezi. Báthori a *mein Ich* kifejezéssel visszahozza a pszichoanalitikus értelmezést, a nagybetűs személyes névmás egyértelműen az egót jelöli. A *bloß* választása is szerencsés: egyrészt fókuszpartikulaként szolgál, de jelenti azt is, hogy 'meztelen', 'fedetlen', ami a *leleplez* ige jelentését hozza itt újra játékba.

Az első sort részben ismétli a harmadik szakasz eleje, közben azonban az idő múlása is fontos szerepet kap. Ezt Deicke nem vette figyelembe, azonnal a havi kétszáz pengő említésével indít, expliciten evokálva a magyar változat mögött is ott rejlő operettszöveget (*havi kétszáz pengő fixszel az ember könnyen viccel*), amely azonban a német olvasónak aligha lehet ismert. Deicke változata új jelentésmozzanattal is gazdagítja a strófát, amikor a *sein Sohn* kifejezéssel a költő és a haza kapcsolatát érzékelteti. Az *Az ám, Hazám!* (Tverdota szerint Kasáktól származó) felkiáltását konkretizálja, hiszen a poéta anyagi helyzetéért így magát a hazát is felelőssé teszi. Fried (2005) utal arra, hogy meghökkentő a játékos környezetbe helyezett nagy kezdőbetűs, birtokos toldalékkal ellátott megszólítás, amely mintegy magában tömöríti József Attila hazához való viszonyának ambivalenciáját: az azonosulás és az elhatárolódás egyszerre van jelen ebben a kontextusban. Emellett – tekintve, hogy a *Születésnapomra* létösszegző jellege mellett az életmű egészére reflektál – a hivatalos és saját korábbi hazafogását egyszerre karikírozza.

Bár a Deicke-féle *Lohn – Sohn* rím virtuózabb, mint Báthorinál a *wie Wind – verdient* alig rímelő szópár, Báthori fordítása mégis pontosabb és a közönség számára is befogadhatóbb. Egyrészt az eredetihez hasonlóan részben ismétli az első sor mondanivalóját (az *elszelelt* kifejezést a „fort, wie Wind” szokatlan, régiesnek tűnő szó szerinti fordításával adja vissza), másrészt nem idézi fel feleslegesen az operettet. A *Galant – mein Land* rímpár viszont egyértelműen egy új hangulatot hoz az eredetihez képest is, méghozzá a gúny esztétikai minőségét. Deickéhez hasonlóan a költő és a haza viszonyában az elidegenedés kerül előtérbe: a költő csalódik a nagybetűs hazában.

A negyedik versszak feltételes múltját Deicke feltételes jelenre változtatja, majd szellemes megoldással a *Feder wetzen* 'feni a tollát' fordulattal a vers ironikus hangnemére is utal. A magyar *szegény* 'sajnálatra méltó' jelentését a fordító a *Harm* 'bánat, fájdalom' kifejezéssel adja vissza, a 'pénztelen' jelentéshez az *arm* szót társítja. József Attila versében a *szegény*

legény népmesei hangulatot idéz, ez a Deicke-szövegből hiányzik. Báthori ebben a versszakban több ponton eltér az eredetitől, teljesen lemond a *töltőtoll-koptató* kifejezés lefordításáról, így a versszak nem tudja előhívni a magyar irodalomban nem ismeretlen „szegény költőember” toposzát, amellyel Fenyő D. (2005) szerint Arany Jánost is megidézi József Attila. Tekintve, hogy a versben ez egy kulcselem, különösen nehéz belátni, miért élt Báthori a kihagyás lehetőségével. A versszakot Báthori kizárólag a szegénység motívumára fűzi fel, erős, expresszív képekkel dolgozik. Az *elend* ’szegény, beteg, gyenge, nyomorú’ jelentésű melléknévből képzett egyedi *Elender* főnév is erőteljesebb a magyar *szegény* jelzőnél, a kutya metaforája pedig tovább fokozza ezt a hatást. A kutya József Attila lírájában egyrészt a hűség jelképe, de a szegénységgel is összekapcsolható: A *kutya* című versben például lompos és lucskos, éhes jószágként jelenik meg. Ennek ellenére a *kutya* nem kiemelt metafora József Attila költészetében, és a földön heverő kivert kutya képe nem illik a vers minden mélysége mellett is hetyke, provokatív hangvételébe.

József Attila az 5. versszakban kezdi el mesélni eltanácsolásának történetét, amelyet szimbolikussá nagyít: „az életpálya negatív élményeinek összegződéséeként, az egyénnek a társadalomból való kizáródásának” okaként mutat be (N. Horváth 1991: 75). A Deicke-féle fordítás talán legkevésbé sikerült része ez a versszak. Sem a magyar mély rímek nem köszönnek vissza, sem a sok *e* hangzó (egyések szerint Petőfire rájátszó) mekegése, sem a *fura ura* kifejezésben rejlő gúny nem érezhető. József Attila megteremti annak az apafigurának az alakját, aki nem hagyta érvényesülni tehetséges fiát: Horger Antal, a híres nyelvtudós különc, negatív figuraként ég bele az utókor emlékezetébe. Báthori fordítása ebből a szempontból sikerültebb: Horger különtségét a *Kauz* szóval érzékelteti, amelynek elsődleges jelentése ’macskabagoly’, másodlagos pedig ’különc, csodabogár’. Annak ellenére, hogy a német szó pozitív konnotációval is bír, a bajszos macskabagoly (*Kauz mit Schnauz*) képe egyértelműen komikus hatást kelt, és ezt a hangszimbolika fokozza is. Az eredeti 5. versszakában az *eltanácsol* ige áll, ez Deickénél *verweisen* ’kitilt’, Báthorinál *verwerfen* ’kidob’, azaz a német fordítások nyersebben fogalmazzak. Báthori ráadásul a *schief und scharf* ’ferdén/tévesen és élesen’ egyedi ikerítéssel a következő versszak alakzatát hozza előre (az eredetiben a *gyorsan, nyersen* a 6. versszakban található). Deicke *Fakultät* ’fakultás, kar’ kifejezése helyett Báthori a hétköznapi *Uni* ’egyetem’ szót használja, az élőbeszédhez közelítve a stílust, és érthetőbbé téve a sorokat az olvasók számára, akik Deickénél valószínűleg nem tudnak mit kezdeni a *Szeged* városnévvel.

József Attila eltanácsolásának oka a *Tiszta szívvel* című vers, amelyet a magyar változatban kezdősora jelöl. A lírai én tudatosan emeli ki a verskezdetet, amely a tradíció tagadását, az apafigura hiányát hangsúlyozza, így mintegy előre is vetíti az elkerülhetetlen konfliktust Horger Antallal. Deicke és Báthori a vers eredeti címének fordítását illesztette a versszakba, ezért a fiú „poétikai apagyilkossága” kevésbé érzékelhető, viszont előtérbe kerül a tisztaság motívuma. Ezen a ponton nyilvánvaló, ami korábban is érezhető volt: Báthori merít elődje megoldásaiból, a 6. versszak első sora mindkettejükénél azonos. A második sor azonban különbözik. Deickénél a rímhívó *Gedicht* ’vers’ szóra a *Gesicht* ’arc’ felel, ez méltó párja az eredeti vers első sorában szereplő *én – költemény* rímnek: a beszélő a vers segítségével nyeri el valódi identitását, igazi arcát. Báthori sorvégei nem rímelnek (*Gesicht – gerügt*), viszont belső rímet alkalmaz, ismét az ikerítést választva: a *harsch und barsch* ’gyorsan, könyörtelenül’ nyelvileg játékos, az előző versszakhoz képest azonban nem ad többletet.

Deickénél a *mit Glück* ’szerencsével, szerencsésen’ vagy esetleg ’boldogan’ betoldása nem feltétlenül illik a kontextusba (hogy Horger örült volna a kicsapatásnak, arra József Attila csak a későbbi versszak *ragyog* szavával utal), a *gezückt das Schwert, schützt’ er das Land vor mir* azonban tökéletesen visszaadja az eredeti költemény sorainak értelmét, még akkor is, ha a tipikusan magyar *szablya* helyett a fölérendelt fogalmat jelző *Schwert* ’kard’ szó jelenik meg a német fordításban. Nincs rímhívó pozícióban a *hon* szó, amely a József Attila-i szimbólumrendszerben az anyát jelképezi (Bókay 2005), de mivel a *Tiszta szívvel* kapcsán sem került

elő az apa, így nem érezzük ennek hiányát. Báthori ismét merít elődje fordításából, erre utal a *Schwert* szó használata, és a csak kissé módosított sor, amelyben a *haza* szó hangsúlyosan a sor végére kerül: *gezückt zu werden für das Land...* (szó szerint: 'a kardja becses/méltó volt, hogy ki legyen rántva a hazáért').

A költő és a professzor közti ellentétet a Deicke-fordítás a 7. versszakban teszi teljesen egyértelművé, a magyarnál is szókimondóbban: a versben megszólaló költő egyenesen gazembernek (*Schuft*) titulálja a nyelvészt. Deicke egyébként a 6. szakaszban is durvább stílusminősítésű szót használ, amikor a magyar *intelme* kifejezést *Schmähruf*ként fordítja ('gyalázkodó kiáltás, szitokszó'). Báthori sem finomkodik: bár a *rügen* kifejezés inkább dorgálást jelent a 6. szakaszban, a 7-ben Horger lángra lobbanva (*entflammt*) ordít a dühtől (*brüllt*), és uszít (*hetzt*) – ezzel újra felidézve a kutya alakját, immár a vadászat-metaforát működésbe hozva. A magyarban itt mindössze a *heve* szó szerepel.

Deickénél szellemes, a *Születésnapomra* megoldásaihoz illő a *zitiert* ige használata, mely a szó szerinti idézést emeli be a versbe. Nem szerepel azonban a fordításban sem a *hevét*, sem a *nevét* kifejezés német megfelelője. A név József Attilánál kiemelt jelentőségű, varázserőt tulajdonít neki, a név kimondása egyúttal az adott személy felfedését, azonosítását is jelenti. A költeményben később megjelenő tulajdonnév szerepe az eltávolítás, objektíválás (Bókay 2005). Báthorinál sem szerepel a névvarázs-motívum, az *in meinem Sinn* és a *noch jetzt* kifejezések inkább annyit sugallnak, hogy a költőben olyan élenken él az emlék, hogy még ma is látja maga előtt dühöngő tanárát.

A szellemi mostohaapa birtokolja a nyelvet a fiúval szemben, ezt mondják ki a 8. szakaszban a *szóból érték, gagyog* kifejezések. Előbbit Deicke a *denke* 'gondolkodom', utóbbit a *prahlt* 'henceg, kérkedik' szóval fordítja. A nyelviség tehát a németben nem központi motívum, a *gagyog* iróniáját azonban jól adja vissza a *prahlt* ige és a *Schuft* főnév. Tompít ugyanakkor a gúnyos hangvételen, és nem válik nyilvánvalóvá a Horgeri tiltás elutasítása, mert a németben a *sekély e kéj* sornak a nem teljesen szerencsés *die Freud wird Leid* 'az örömből öröm, szenvedés lesz' szópáros felel meg (ráadásul még a rím is csorbul). A versszak kapcsán fontos azt is kiemelni, hogy a magyarban a *költőnk* T/1. személyű birtokos személyi szuffixummal áll. Ezt értelmezhetjük a lírai én jelzéseként, hogy vállalja a közösségi költő szerepét. Ezzel a vers végkövetkeztetését is előkészíti. Deicke szövegében az E/1. személyű személyes névmás ezt a jelentést nem hordozza.

Báthori a *prahlt* – *strahlt* rímpárt átveszi Deickétől, így a *gagyog* szó lekicsinylő jelentését nem hozza be a 8. versszakba, emellett a *szóból ért* kifejezést is kihagyja a fordításból. A szakasz kezdősora a bibliai mondást idézi: a *kő kövön nem marad* frazémát (*kein Stein bleibt auf dem anderen*) fordított előjellel, és némileg módosítva szerepelteti 'amíg gyökeresen nem változik meg' jelentésben. A biblikus hangvétel és a *Stein* 'kő' képe a horgeri kijelentés örökérvényűséget, megmásíthatatlanságát hangsúlyozza. A 9. szakaszban Báthori szerencsésebben érezteti a feltételes kijelentést, és bár a *sekély e kéj* virtuozitását Deickéhez hasonlóan nem adja vissza, a *Lust – Frust* 'öröm – csalódás' hangzásában jobban összecsend, mint Deicke rímpárja. Az *ich wäre der Grammatik Feind* 'a nyelvtan ellensége volnék' ugyanakkor eltávolít az eredetitől, mert a tanulás–tanítás motívuma nem jelenik meg benne, így az utolsó strófa sincs előkészítve.

A befejező strófában Deickénél a *beharrlich* 'állhatatosan' betoldása remekül illeszkedik a versszak patetikus zárlatához. A tanításra való utalás igei, József Attilánál főnévi igenévi alakban fordul elő, amely a szó közepén elválasztójellel megtörve szerepel a vers utolsó sorában. Ezáltal a szó értelme is megtörik, elveszik a játékban, a tükröződés, a „majdnem-hasonló, de mégsem ugyanaz” megtöbbszöröződésében. Deicke ezen a ponton módosít leginkább a szövegen. A *tanítani* helyett Deicke *der Zeit bereit machen* 'felkészít az időnek' fordulatot használja, ezzel József Attila költészetének korszerűségét és az egész hazára vonatkoztatható pozitív hatását sugallja. A tanítás maga nincs középpontban, de a költő magabiztos népnevelői

attitűdjét ez a változat is hűen érzékelteti. Báthori nyelvileg pontosabb: a köznyelvi *auf mittelschul'scher Art* hű az eredetihez, a *gar bald* 'csakhamar, azonnal' régies kifejezés valószínűleg ritmuskényszer miatti betoldása pedig jelentéstöbblettel ruházza fel a strófát: a költő sürgető tettvágát hangsúlyozza. A jelen idejű igével együtt (*lehr* 'tanítom') úgy is értelmezhető a sor, hogy a költő már magával a verssel is tanítja népét, ebben az értelemben az utolsó strófa a versre adott önreflexióként is értelmezhető. A *tani-tani* lefordíthatatlannak tűnő szójátéka helyett Báthori elmagyarázza az olvasónak, mint jelent a 'nem középiskolás fok': a *das heißt* 'ez azt jelenti' használata didaktikussá teszi a kijelentést, és lecsökkenti a lehetséges értelmezések számát, mégis a fordítás kárára. Orientálja a magyar líra és József Attila képességéhez nem szokott német olvasót, és kulcsot ad a kezébe a vers megfejtéséhez. (Az utolsó versszak szó szerint megközelítőleg így hangzana: 'Csakhamar egész népemmet tanítom nem középiskolás fokon, azaz szellemi, lelki értelemben'.)

5. Összegzés

A József Attila-i életműben kitüntetett szerepet kap a *Születésnapomra* című vers. A rögtönzésnek beállított bökvers valójában egy gondosan szerkesztett, ironikus–önironikus és provokatív létösszegző költemény páratlan nyelvi formába öntve. Hangnemét tekintve rokon Petőfi, Arany verseivel, és sok szállal kapcsolódik a magyar líratörténet több korábbi alkotásához is. A vers német nyelven való közvetítésével nemcsak József Attilát, hanem a magyar irodalomban ismert, a németben kevésbé értett „szegény (ám öntudatos) költő” archetípusát is meg lehet mutatni a német olvasóknak. A bravúros nyelvi forma hű tolmácsolása pedig azért is különleges jelentőségű, mert a kortárs magyar irodalomban népszerű formai megoldást lehet így ismertté tenni a külföld számára.

A német fordítások sikeresen adják vissza az eredeti formájának játékosságát, és ötleteikben méltók a magyar költeményhez. Az ironikus, lázadó, majd pátoszba oldódó hangulat Deicke és Báthori szövegéből is egyértelműen érezhető. A *Születésnapomra* József Attila lírájának számos jelképét tartalmazza, összefüggésbe hozható a *Tiszta szívvel* mellett a *Curriculum vitae*-vel is, német nyelven való megszólaltatása az életműről is sokat elárul.

A két fordítás közül összességében Báthori szövege pontosabb, viszont fejtörésre ad okot a 4. strófa, amely a vers hangnemétől elütő expresszivitással jeleníti meg a szegénység képeit. Ezzel a megoldással ugyanakkor betekintést is tud nyújtani a vers mélyebb rétegeibe. Deicke több helyütt tesz apró változtatásokat, és egyes megoldásai kikököntik a verset a pergő jambikus ritmusból (5. strófa), ugyanakkor más helyeken, mint pl. a 4. és a 7. strófában jobban megőrzi az eredeti jelentést, mint a Báthori-féle fordítás.

Irodalom

- Báthori Csaba 2005. József Attila németül. *Holmi* 17/4: 393–404.
http://epa.oszk.hu/01000/01050/00016/pdf/holmi_18_04_2005_393-404.pdf (2020.11.15.)
- Bókay Antal 2005. A késő-modern én konstrukciója. Egy új költői stratégia megalapozása József Attilánál. *Tiszatáj* 4: 53–69. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/19031/1/tiszataj_2005_004_053-069.pdf (2020.11.15.)
- Fenyő D. György 2005. Egy különleges versforma mint költői hagyomány (József Attila Születésnapomra című versének utótörténete). *Új Forrás* 37/8: 101–104.
<https://epa.oszk.hu/00000/00016/00108/050823.htm> (2020.11.15.)
- Fenyő D. György 2011. Széténeklés: József Attila Születésnapomra című versének utótörténetéről – másodsor. *Bárka* 19/5: 45–59. http://barkaonline.hu/archivum/barka_201105.pdf (2020.11.15.)
- Fenyő D. György online. Folklorizáció József Attila Születésnapomra című versének utótörténetéről – harmadszor. *Arkádia* online folyóirat
http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO007_TAN_fenyo_ja.pdf (2020.11.15.)
- Fried István 2005. Az ám, Hazám! József Attila meglelte-e hazáját? *Tiszatáj* 59/4: 96–101. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/19038/1/tiszataj_2005_004_096-101.pdf (2020.11.15.)
- Kornyané Szoboszlai Ágnes 2005. „..... csecse becse ajándék....” In: Jakab László (szerk.): *József Attila, a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről. A József Attila születésének 100. évfordulója alkalmából.* Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, Debrecen. 85–99.
<http://mek.oszk.hu/03200/03261/03261.pdf> (2020.11.15.)
- Krause, Stephan 2010. Vom Verstehen und vom Verdrehen oder Ist die Nachdichtung auch ein Reflex auf Kosztolányis Wortspiel? online http://www.inst.at/trans/17Nr/2-5/2-5_krause17.htm (2020.11.15.)
- László Erika 2006. A fordítás mint hypertextus. Disszertáció. http://epika.web.elte.hu/doktor/laszloe_forditas.pdf (2020.11.15.)
- N. Horváth Béla 1991. „Harminckét évem elszelelt...” Az önmeghatározás József Attila születésnap verseiben. *Tiszatáj* 4: 68–76. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/14636/1/tiszataj_1991_004_068-076.pdf (2020.11.15.)
- Nyári Izabella 2016. Literarischer Übersetzungsbetrieb am Beispiel des Verlagswesens in der Ungarischen Volksrepublik und in der Deutschen Demokratischen Republik. Universität Wien. Diplomadolgozat. <http://othes.univie.ac.at/45010/1/46466.pdf> (2020.11.15.)
- Sóvágó Mária 1981. Adalékok József Attila német nyelven és nyelvterületen kiadott műveinek számbavételéhez és a velük kapcsolatos magyar sajtóvisszhang ismertetéséhez. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tudományos közleményei* 1: 103–109. http://acta.bibl.u-szeged.hu/18166/1/tanarkepzo_1981_1_103-109.pdf (2020.11.15.)
- Szűcs, Tibor 2005. Egy Balassi-vers német és olasz nyelvű fordításainak tanulságairól. *THL2* 1/2: 5–19. http://real-j.mtak.hu/10837/2/THL2_2005_2.pdf (2020.11.15.)
- Tverdota György 1998. A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. *Irodalomtörténet* 79/1–2: 289–298. http://epa.niif.hu/02500/02518/00280/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1998_01-02_289-298.pdf

Források

- Attila József 1960. *Gedichte Auswahl.* Corvina, Budapest.
https://www.magyarulbabelben.net/works/hu/J%C3%B3zsef_Attila-1905/Sz%C3%BClet%C3%A9snapomra/de/1783-Zu_meinem_Geburtstag (2020.11.15.)
- Ein wilder Apfelbaum will ich werden.* <http://www.planetlyrik.de/attila-jozsef-ein-wilder-epfelbaum-will-ich-werden/2016/10/> (2020.11.15.)
- József Attila összes versei és verstördékei németül.* Báthori Csaba honlapja.
<https://bathoricsaba.hu/wp-content/uploads/2019/01/F%C3%9CREDI-IV.pdf> (2020.11.15.)

Melléklet

Zu meinem Geburtstag (Günther Deicke)

Nun bin ich zweiunddreißig Jahr –
 und überrasch mich ganz und gar
 mit dem
 Poem.
 Im Winkel des Cafés gedenk
 ich meiner, dieses Festgeschenk
 sei mein
 allein.
 Zweihundert Pengő Monatslohn,
 das hatte nie für seinen Sohn
 mein Land
 zur Hand.
 Bestallter Lehrer wär ich jetzt,
 kein Bursche, der die Feder wetzt
 voll Harm
 und arm.
 Und wurd es nicht, denn in Szeged
 verwies mich von der Fakultät
 ein Mann,
 der's kann.
 Für "Reinen Herzens", mein Gedicht,
 schlug mir sein Schmähruf ins Gesicht;
 mit Glück,
 gezückt
 das Schwert, schützt' er das Land vor mir.
 Mein Geist zitiert ihn, er ist hier,
 der Schuft,
 und ruft:
 "Solang ich denke, werden Sie
 kein Mittelschulprofessor, nie!"
 Er prahlt
 und strahlt.
 Doch freut's Herrn Anton Horger sehr,
 daß ich jetzt nicht Grammatik lehr,
 die Freud
 wird Leid –
 ich lehr beharrlich, mach mein Land
 nicht auf der Mittelschulen Stand
 der Zeit
 bereit.

Mir zum Geburtstag (Daniel Muth)

Dreißig und zwei sind nun vorbei
 - sei dies als Überraschungsei
 gedacht:
 Gedicht,
 Geschenk, mit dem ich mich beschenk
 hier im Café, meiner gedenk:
 mein Ich
 bloß mich.

Dreißig und zwei sind fort wie Wind
 - zweihundert hab noch nie verdient.
 Galant
 mein Land!

Ich wurde fast ein Lehrender
 - bin aber nun ein Elender,
 ein Hund
 im Grund.

Wurde es nicht, weil mich verwarf
 der Herr der Uni schief und scharf
 - der Kauz
 mit Schnauz.

Für „Reinen Herzens“, mein Gedicht
 wurde ich barsch und harsch gerügt:
 sein Schwert
 war wert,
 gezückt zu werden für das Land...
 In meinem Sinn brüllt er entflammt
 noch jetzt
 und hetzt:

„Solange Stein bleibt auf Stein,
 werden Sie nie ein Lehrer sein!"
 - er prahlt,
 er strahlt.

Wenn Anton Horger (Herr) sich freut:
 ich wäre der Grammatik Feind
 - die Lust
 wird Frust...

Ich lehr mein ganzes Volk gar bald,
 doch nicht auf mittelschul'scher Art
 - das heißt:
 im Geist.

Szabó, Veronika

Zu meinem Geburtstag – József Attilas Gedicht in zwei deutschen Übersetzungen

Mir zum Geburtstag ist eines der bekanntesten und beliebtesten Gedichte von Attila József. Das Gedicht ist eine Selbstgratulation, ein Geschenk von sich selbst zum zweiunddreißigsten Geburtstag. Zu diesem besonderen Anlass wählt der Dichter eine außergewöhnliche Versform, die von Fenyő D. (2011) als eine der besonderen und eigenartigsten Formen der ungarischen Lyrik charakterisiert wird. Da diese Form bei den ungarischen zeitgenössischen Lyrikern immer populärer wird, könnte die „Geburtstags-Strophe“ sogar als Hungarikum betrachtet werden. Die deutschen Übersetzungen müssen also nicht nur die förmliche Genialität des Gedichtes in Betracht ziehen, sondern auch seine Einbettung in die lyrische Tradition. In der vorliegenden Analyse werden zwei deutsche Übersetzungen des Gedichtes verglichen, besonders im Hinblick auf den Rhythmus und auf die sprachlichen Bilder. Die eine Übersetzung ist von Günther Deicke, von dem berühmten Dichter und Publizist der DDR. Deickes Nachdichtungen erschienen in einem Band aus dem Jahre 1960, welcher József Attila als proletarischen Dichter darstellte. Deicke arbeitete anhand von Interlinearübersetzungen. Der andere Übersetzer ist der ungarische Dichter Csaba Báthori, der unter dem Pseudonym Daniel Muth die meisten Werke von Attila József ins Deutsche übersetzt hat, mit dem Ziel, die Modernität seiner Lyrik für das deutsche Publikum bekannt zu machen. Die Analyse ergab, dass die Virtuosität der Rhythmik beziehungsweise Melodie und die spielerischen Reime in beiden Übersetzungen widergespiegelt werden, die Konnotationen der Bedeutungen werden aber bei Báthori genauer übersetzt. Allein in der vierten Strophe weicht er von der Stimmung des Originalen ab, wo er mit den expressiven Bildern der Armut auch auf die Tiefe des Gedichtes hinweisen kann.